

بررسی سقط جنین از منظر اسلام

مهدی سلیمی^۱، لیلا بهرامی کوتنایی^۲، وحیدعبدی حسین آبادی^۳

^۱ استاد راهنما - عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی قائمشهر

^۲ دانشجوی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

^۳ دانشجوی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

چکیده

سقط جنین، به معنای پایان یافتن بارداری در هر مرحله‌ای که زندگی نوزاد در جریان است یکی از موضوعات اجتماعی است که در جوامع مختلف بشری دیدگاه‌های مختلفی در مورد آن وجود دارد. قوانین اکثر کشورهای به دلایل مذهبی و جمعیتی سقط جنین را ممنوع دانسته و قوانین برخی دیگر از کشورها جهت پیشگیری از ازدیاد جمعیت آنرا به طور مطلق آزاد اعلام نموده و برخی از کشورها نیز با در نظر داشتن ملحوظاتی با سقط جنین مشروط اعلام موافقت نمودند و به زنان اجازه می‌دهند در شرایط خاص و ضروری جنین خود را سقط نمایند. تنظیم خانواده، پیشگیری از آسیب وارده به مادر یا جنین یا کل جامعه، گریز از بارداری ناخواسته، پنهان ساختن روابط نامشروع، تجاوز به عنف از علل شایع اقدام به سقط جنین می‌باشند. در دین مبین اسلام حیات موهبت الهی است و از حقوق اساسی انسان محسوب می‌شود. از دیدگاه مراجع شرعی و قانونگذاری سقط جنین تنها در جهت پیشگیری از آسیب‌های قطعی وارده به مادر یا جنین یا کل جامعه جایز شمرده شده و در غیر این مورد جرم بوده و مجازات دارد. ضرورت و اهمیت طرح مساله سقط جنین در اینجا مسئله سقط جنین جهت پنهان ساختن روابط نامشروع می‌باشد که امروز یکی از معضلات مهم اجتماعی در عصر حاضر گردید و دامن گیر بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه می‌باشد که شدت و حدت آن با توجه به بسترهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی متفاوت است. بر اساس تعریف کوتاهی که در سطر بالا از سقط جنین ارائه شد می‌توان سه تعریف از بین متون مختلف فقهی، حقوقی و پزشکی استخراج نمود. بر اساس متون فقهی سقط جنین بیرون آوردن غیر طبیعی جنین، پیش از زمان طبیعی زایمان را گویند به گونه‌ای که زنده یا قابل زیستن نباشد. از نظر حقوقی سقط جنین اقدام به خروج غیر طبیعی حمل، قبل از موعد طبیعی وضع حمل به وسیله مادر یا غیر او به نحوی که حمل خارج شده از بطن مادر، زنده نبوده و یا فاقد قابلیت زیستن باشد. به طور کلی می‌توان گفت سقط از هر نوعی که باشد تهدیدی عمده‌ای در جهت سلامت زنان محسوب می‌گردد و بیانگر شکاف‌هایی در بهداشت عمومی جامعه است.

واژه‌های کلیدی: سقط، سقط جنین، سقط جنین در اسلام.

مقدمه

سقط های مخفیانه و غیر قانونی یکی از علل دخیل در مرگ و میر زنان یا معلولیت های دوران بارداری می باشد. بطوریکه بر اساس آمار اعلام شده در سال ۱۹۹۷ سقط ناسالم ۱۳ درصد علل مرگ و میر مادران آمریکایی بوده است. بر اساس بر آورد سازمان بهداشت جهانی حدود ۵۰ میلیون زن در سال سقط را تجربه می کنند که تقریباً نیمی از آنها به صورت مخفیانه و غیر قانونی و با امکانات غیر پیشرفته و غیر بهداشتی صورت می گیرد که این امر باعث افزایش میزان مرگ و میر ناشی از سقط غیر سالم می شود.

سقط غیر سالم یا نا ایمن بنا بر تعریف بهداشت جهانی خاتمه روند حاملگی توسط افراد فاقد مهارت های لازم در مکان ها و وضعیت های فاقد حداقل استاندارد طبی و با استفاده از وسایل غیر بهداشتی و قدیمی است. آماری از سقط های نا ایمن در دست نمی باشد ولی آنچه قابل برآورد می باشد افزایش تقاضای آمپول های ضد بارداری و قاچاق این کالای پزشکی می باشد. علت های مختلفی بر این امر محتمل می باشد. یکی از علت ها می تواند افزایش روابط نامشروع و بارداری ناخواسته از این عمل باشد که البته تغییر در افزایش سقط های نامشروع در یک مدت زمانی کوتاه قطعاً نمی تواند دلیل بر افزایش این امر باشد. یکی از علتها افزایش آمار اخیراً این است در گذشته به دلیل عرضه زیاد، ارزان و قابل دسترس وسایل پیشگیری از بارداری، بارداری، بارداری های ناخواسته و به تبع آن سقط های غیر سالم کمتر بود.

گفتار اول: سقط چیست؟

سقط خودبخودی فرآیندی طبیعی است که در بارداری ناموفق پیش می آید. اما سقط القا شده ممکن است به علت استفاده از دارو یا دیگر مواد یا عمل جراحی که باقی مانده محتویات رحمی را پاک سازی می کند اتفاق افتد. برای دو سوم از زنان جهان سقط جنین قانونی میسر است. با این حال برخی کشورها همچنان از قوانین محدود کننده سقط استفاده می کنند. در ایالات متحده امریکا طی سه ماهه اول حاملگی، انجام سقط بنا به درخواست مادر مجاز است ولی در حالات دیگر، قوانین انجام آن توسط ایالت به طور جداگانه مشخص می شود.

کلمه سقط در لغت به معنی افتادن، سقوط کردن، انداختن، خارج شدن و از بین رفتن است. (طریحی، ۱۳۷۵، ۴ / ۲۵۳)

ابن منظور گفته است: سقط سقیط سقوطاً در لغت به معنی افتادن، انداختن و واقع شدن است. «سقط الوالد من بطن امه» یعنی فرزند از شکم مادرش خارج شد. (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق ۳۱۶/۷)

در کتب فقهی و روایی، سقط جنین بیشتر با تعبیری نظیر اجهاز به معنی اسقاط حمل، اسقاط و القاء آمده است. (موسسه دایره معارف الفقه الاسلامی، ۱۴۳۱ ق: ج ۳۹۳/۵)

مفهوم ولوج روح

برخی از فقیهان به استناد روایات معصومین علیه سلام، زمان ولوج روح در جنین انسان را پس از پایان چهار ماهگی میدانند. (عاملی شهید اول، ۱۴۱۹ ق: ۵۶، حلی، ۱۴۱۲ ق: ۱۲۸/۱)

علامه مجلسی این قول را به مشهور نسبت میدهد و می افزاید که بیشتر اخبار بر آن دلالت دارد. (مجلسی، ۱۴۰۳ ق ۳۵۵/۷)

فاضل هندی تجربه را دلیل بر حلول حیات در چهارماهگی قرار داده است. (فاضل هندی، ۱۴۱۶ ق: ۲۰۴/۲)

شیخ حر عاملی بعضی از اختلافات میان روایات را در تکوین و زمان مراحل مختلف خلقت جنین، به اختلاف جنین های گوناگون با یکدیگر حمل کرده است. (حر عاملی، ۱۴۰۹ ق: ۱۴۲/۷)

در این میان تنها شیخ مفید و برخی دیگر زمان ولوج روح را برای شش ماهگی ذکر کرده اند. (مفید، ۱۴۱۳ ق: ۵۳۹؛ حلی، ۱۴۰۵ ق: ۶۰۲، طرابلس، ۱۴۰۶ ق: ۳۴۱/۲)

از روایاتی که بر وجوب تاخیر رجم زاینده باردار یا تاخیر قتل مرتد باردار تا وضع حمل دلالت میکنند، ستنباط میشود که حفظ جنین، امری لازم و واجب و سقط آن حرام است. (خرازی، نقل در مجله فقه اهل بیت، ۷۱/۱۵)

سقط جنین به نوعی اسقاط و ابطال ماده حیات انسان است و جلوگیری از تناسل بیشتر مینماید و این در قسام تکوین و تشریح قبیح است. (سبزواری، ۱۴۱۳ ق: ۳۰۹/۲۹)

سقط غیرقانونی

سقط جنین در قانون مجازات اسلامی در ماده ۶۲۲ آمده که مقرر میدارد: «هرکس عالماً عامداً به واسطه ضرب یا اذیت و آزار زن حامله، موجب سقط جنین وی شود علاوه بر پرداخت دیه یا قصاص حسب مورد به حس از یک تا سه سال محکوم خواهد شد.» همچنین در ماده های ۶۲۳ و ۶۲۴ و ۷۱۵ و ۴۸۷ آمده و در ماده ۴۸۷ قانون مجازات اسلامی دیه سقط جنین را بیان می دارد. (قانون مجازات اسلامی)

نظر آیه الله العظمی شاهرودی دام ظلّه در مورد سقط جنین: اسقاط جنین حتی اگر روح در آن دمیده نشده باشد جایز نیست ولی اگر مجبور به اینکار شد مثلاً برای حفظ جان مادر لازم است که دیه آن را با تفضیلات مذکور در ساله علمیه پرداخت نماید. (بخش استفتاء - دفتر آیه الله العظمی شاهرودی، شماره استفتاء ۱۱۱۳۰)

در هر موردی که بقاء جنین موجب مشقت حرج شدید باشد اسقاط جایز است قبل از ولوج روح (۴ ماه تمام) فقط باید دیه آن پرداخت شود. (رساله توضیح المسائل، مسئله شماره ۳۱۳۵، ص ۶۸۲)

واقعیت آن است که سقط جنین، از ادوار گذشته تاکنون، به دلایل مختلف به صورت جنایی (عمدی)، ضربه ای (شبه عمد و خطای محض) و درمنی (قانونی) انجام می گرفته است و همواره این سوال مطرح بوده که آیا سقط جنین مطلقاً ممنوع است یا مطلقاً جایز و مشروع؟ در پاسخ به این سوال ساده، افراد و اقشار جامعه، به ویژه فقها و حقوقدانان و جامعه شناسان با توجه به واقعیتهای اجتماعی و متثر از فضای حاکم بر عقاید و افکار خویش و همچنین به تعالیم انبیا الهی، عقاید گوناگونی داشته و نظرات مختلفی ارائه داده اند. (محقق داماد، ۱۳۸۰)

گفتار دوم: سقط جنین در اسلام

از نظر آموزه های دینی یا از نظر اسلام در قضیه پیشگیری از بارداری حرمت شرعی وجود ندارد. اگر زن و شوهر خواستند از انعقاد نطفه جلوگیری کنند، مجاز است ولی اگر نطفه ای منعقد شد؛ سقط آن شرعاً جایز نیست بلکه حرام شرعی است، حرمت تکلیفی دارد و به تعبیر دیگر جرم محسوب می شود. حرمت تکلیفی یعنی شرعاً گناه کبیره مرتکب شده است.

*کسی که موجب سقط جنین می شوند چه تکلیفی دارند؟

« من قتل نفساً بغير نفس او فساد فی الارض تکانما قتل الناس جميعاً »

« کسی بکشد کسی را بدون حق قصاص یا بدون این که مقتول، مفسد فی الارض باشد؛ گناهش مثل آنست که همه ی مردم را کشته است. » عنوان « من قتل نفساً » شامل جنین در شکم مادر هم می شود. (قرآن کریم)

اگر کسی به یک خانم باردار آسیب برساند و حمل او تلف شود و باعث سقط جنین گردد، علاوه بر حرمت تکلیفی موجب پرداخت دیه می شود. دیه هم به تناسب اطوار مختلف تکوین جنین، مقدارش مختلف است؛ از بیست دینار شروع تا دیه ی کامله برای جنین کامل خواهد بود.

این مقوله در قرآن کریم به چه صورت عنوان شده است؟

برخلاف پیشگیری از بارداری که شاید توجیه عقلی داشته باشد، برای سقط با توجه به تاکیدات آیات قرآن کریم و همچنین سفارشات اولیاء خدا؛ هیچ توجیه عقلی و شرعی وجود ندارد و کسی که اقدام به سقط جنین کند گناه نابخشودنی را مرتکب می شود. این درحالی است که از منظر وحی و از دیدگاه قرآن کریم که سخن حق خدای رحیم است و خالق جهان آفرین، به صراحت در سوره اسراء آیه ی ۳۱ آمده است:

«ولاتقتلوا اولادکم خشیه الاملاق»

«مبادا به بهانه ی ترس از نداری، تهی دستی و گرسنه ماندن، اقدام به کشتن اولادتان کنید.» این آیه نهی صریح خداوند از سقط است. خدا در جای دیگر قرآن برای ترغیب و تشویق ازدواج می فرماید: «وانکحوالایما منکم والصالحین من عبادکم و امائکم ان یکونوا فقراء یعنهم الله من فضله؛ ازدواج دهید عذبهائیتان را از افراد صالح و شایسته، اگر هم در حال تهی دستی و نداری باشید. نگران این معنی نباشید خدای رحمان بی نیازتان می سازد.»

نظر مراجع در این باره چیست؟

مراجع شیعه، کلا سقط را جایز نمی دانند بلکه محرم شرعی می دانند و از گناهان کبیره می شمارند.

موارد استثنایی وجود دارد؟

موارد استثناء در صورتی است که اگر خبرگان حاذق پزشکی و متخصص، ادامه ی حمل را برای خانم باردار موجب احتمال تلف شدن و یا ناقص الخلقه بودن جنین را عهده گرفته باشند.

ناقص الخلقه بودن هم موارد مختلف دارد که در بعضی صور؛ برخی فقها سقط را تجویز می کنند اما در شرایط عادی که ادامه ی حمل ضرری برای خانم باردار نداشته نداشته و حمل هم مشکلی نداشته باشد؛ قطعاً جایز نیست واز گناهان کبیره محسوب می شود. خانواده های متدین به شدت باید پرهیز کنند.

موارد مجاز سقط جنین

بخشنامه شماره ۱/۴۱۷۶ مورخ ۸۲/۹/۱۱ سازمان پزشکی قانونی کشور

- ۱- در صورتی که ادامه بارداری مادر به مرگ جنین یا مادر منجر شود، در خواست صدور مجوز سقط درمانی (تنها در ادارات کل پزشکی قانونی استانها) مورد پذیرش قرار می گیرد، البته در صورت دستور مقام قضایی یا در خواست زوجین با معرفی نامه پزشک معالج قبل از ولوج روح (چهار ماهگی).
- ۲- معرفی نامه پزشک باید شامل عکس بیمار (ممهور به مهر پزشک معالج)، مشخصات شناسنامه ای جهت احراز هویت، تشخیص بیماری و روش تشخیص (علائم، نشانه ها و آزمایشهای پاراکلینیک) بوده و به پیوست آن، تصویر شناسنامه و مدارک احراز هویت زوجین و نیز نتایج آزمایش های پاراکلینیک (دارای عکس بیمار ممهور به مهر و مشخصات شناسنامه ای) ارایه گردد.

- ۳- در مورد اندیکاسیون های جنینی انجام حداقل ۲ نوبت سونوگرافی و در مورد اندیکاسیونهای مادری، انجام حداقل یک نوبت سونوگرافی برای تعیین سن بارداری و آرایه آن به پیوست معرفی نامه پزشک الزامی است.
- ۴- آرایه حداقل دو مشاوره تخصصی در تایید تشخیص بیماری به پیوست معرفی نامه پزشک الزامی است.
- ۵- در موارد خارج از فهرست اندیکاسیون های اعلام شده، آرایه حداقل ۳ مشاوره تخصصی مبنی بر ناهنجاری منجر به مرگ جنین یا خطر مرگ مادر الزامی است.

وظیفه ی ما در مورد سقط جنین چیست؟

سقط جنین از مصادیق بارز منکر است و همگان وظیفه دارند نهی از منکر کنند، مخصوصا دستگاه پزشکی نباید چنین اجازه ای به جز در موارد استثناء به خانمهای باردار بدهند. اگر کسی در سقط جنین کمک کند چه پزشک، چه ماما، چه پرستار و... او شریک جرم خواهد بود و مرتکب گناهان کبیره خواهند شد.

عواقب قانونی سقط

اصولا تصمیم گیری در مورد داشتن یا نداشتن فرزند بایستی پیش از حاملگی انجام شود نه بعد از آن، اما گاهی اوقات این امر از سوی افراد مورد توجه قرار نگرفته و بجای انتخابی درست برای جلوگیری از بچه دار نشدن، بعد از انعقاد نطفه؛ مبادرت به سقط جنین می نمایند. این موضوع در دنیا با انگیزه های مختلفی ممکن است انجام گیرد از جمله؛ تنظیم خانواده و داشتن فرزند کمتر، مخفی نمودن روابط جنسی نامشروع، گریز از بارداری ناخواسته و...

اساسا سقط جنین با انگیزه های مزبور از دیدگاه دینی و حقوق فطری امری مزموم و نکوهیده می باشد که در تمامی ادیان الهی از جمله دین مقدس اسلام، از آن نهی شده است. نفس انسان و تعرض از این دیدگاه دارای حرمت بوده که دلایل حرمت نفس در آیات شریفه قرآن کریم ۳۲ سوره مبارکه مائده، ۱۲ ممتحنه، ۹۸ سوره مبارکه تکویر آمده و نیز از جهت مبانی فقهی از جمله تاخیر اجرای مجازاتهای حدود و قصاص و نیز محرومیت مادر از ارث در صورت سقط جنین در دیه جنین و همچنین اجماع فقهای امامیه می باشد.

از دیدگاه حقوق جزا نیز که متأثر از موازین دین و شرع می باشد و با توجه به گسترش این اقدام غیر انسانی و شیوع آن در جوامع مختلف با انگیزه هایی که بیان گردیده، موجب کاهش زشتی و قباحت آن گردیده و کشورها را بر آن داشت که سیاست کیفری خاصی را در قبال آن اتخاذ نمایند.

در کشور ما قانونگذار در سالهای ۱۳۰۴ و ۱۳۵۲ در قانون مجازاتهای عمومی، سقط جنین را جرم تلقی و برای مرتکبین آن مجازات حبس در نظر گرفته بود. پس از انقلاب نیز قانونگذار در سالهای ۱۳۶۲ در قانون تعزیرات و سپس در سال ۱۳۷۵ در قانون مجازات اسلامی-تعزیرات و مجازاتهای بازدارنده با تاسی از موازین دین برای مرتکبین این جرم علاوه بر مجازات حبس، دیه نیز در نظر گرفته است، به موجب مواد ۶۲۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۵۷: « هرکسی به واسطه دادن ادویه یا وسایل دیگری، موجب سقط جنین زن گردد به شش ماه تا یک سال حبس محکوم می گردد و اگر عالما و عامدا زن حامله ای را دلالت به استعمال ادویه یا وسایل دیگری نماید که جنین وی سقط گردد به حبس از سه تا شش ماه محکوم خواهد شد...»

اما ماده ۶۲۴ این قانون ناظر بر افرادی است که به لحاظ شغلی می توانند موجب سقط را فراهم یا تسهیل نمایند. اصولا سقط جنین توسط افراد متخصص و یا کسانی که در این زمینه تجاری دارند ارتکاب می یابد همچون پزشکان، پیراپزشکانی چون ماما و داروفروش؛ چنانچه از طریق جراحی و یا دادن دارو مبادرت به سقط جنین نمایند و یا موجبات سقط را فراهم آورند مجازات شدیدتری در نظر گرفته می شود که چنین مقرر داشته: اگر طبیب یا ماما یا داروفروش و اشخاصی که به عنوان

طبابت یا مامایی یا جراحی یا داروفروشی اقدام می کنند و وسایل سقط جنین را فراهم سازند و یا مباشرت به اسقاط جنین نمایند به حبس از دو تا پنج سال محکوم خواهند شد و حکم به پرداخت دیه مطابق مقررات مربوط صورت خواهد پذیرفت. اما علیرغم جرم انگاری راجع به سقط جنین توسط قانونگذار، در برخی موارد چون: ۱- تهدید به سلامت و جان مادر ۲- سقط درمانی مجاز اعلام گردیده است، به نحوی که در قسمت اخیر ماده ۶۲۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ در بیان مجازات مرتکب جرم مزبور می گوید: " مگر این که ثابت شود این اقدام برای حفظ حیات مادر می باشد."

و نیز در تبصره ماده ۷۱۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است: هرگاه جنینی که بقای آن برای مادر خطر جانی دارد به منظور حفظ نفس مادر سقط شود، دیه ثابت نمی شود.

قانونگذار در سال ۱۳۸۴ با تصویب ماده واحد سقط درمانی نیز سقط جنین را در دو مورد فوق الذکر، سقط درمانی: آنجا که جنین به علت عقب افتادگی یا ناقص الخلقه بودن، موجب حرج مادر باشد و نیز بیماری مادر که با ادامه ی بارداری با تهدید جانی مادر توأم باشد و قبل از چهار ماهگی (ولوج روح) امکانپذیر می باشد. این ماده قانون چین مقرر می دارد: « سقط درمانی با تشخیص قطعی سه پزشک متخصص و تایید پزشکی قانونی مبنی بر بیماری جنین که به علت عقب افتادگی یا ناقص الخلقه بودن موجب حرج مادر است و یا بیماری مادر که با تهدید جانی مادر توأم باشد قبل از ولوج روح(چهارماه) با رضایت زن مجاز می باشد و مجازات و مسئولیتی متوجه پزشک مباشر نخواهد بود.» آمار ی از سقط های نا ایمن در دست نمی باشد ولی آنچه قابل برآورد می باشد افزایش تقاضای آمپول های ضد بارداری و قاچاق این کالای پزشکی می باشد. علت های مختلفی بر این امر محتمل می باشد. یکی از علت ها می تواند افزایش روابط نامشروع و بارداری ناخواسته از این عمل باشد که البته تغییر در افزایش سقط های نامشروع در یک مدت زمانی کوتاه قطعاً نمی تواند دلیل بر افزایش این امر باشد. یکی از علتها افزایش آمار اخیراً این است در گذشته به دلیل عرضه زیاد، ارزان و قابل دسترس وسایل پیشگیری از بارداری، بارداری های ناخواسته و به تبع آن سقط های غیر سالم کمتر بود.

بحث و نتیجه گیری

در حالت کلی می توان عوامل مختلفی را در این امر دخیل دانست. آنچه می توان گفت اینکه سقط جنین نایمن امروز به یک آسیب اجتماعی بدل گشته و حاصل بازتولید آسیب ها یی از جمله کاهش ازدواج، افزایش طلاق، طولانی شدن زمان تحصیل و دستیابی به مشاغل است که البته خود نیز در باز تولید آسیب هایی مانند قاچاق مواد مخدر، سرقت، قتل، فساد، فحشا، فرار از خانه نقش مهمی ایفا می کند. طولانی شدن زمان مجردی و نارضایتی از زندگی زناشویی و عدم مهارت در حل تعارضات خانوادگی، ضعف بنیان های دینی و اسلامی سبب شده تا عده ای از زنان و مردان موصوف الحال به روابط غیر رسمی و نامشروع رو بیاورند و بدون آگاهی از عواقب آن بخصوص دختران نوجوان درگیر بارداری های ناخواسته و غیر مشروع شوند که نهایت این امر به سقط جنین غیر سالم و یا مولد نامشروع ختم می شود که تبعات زیادی برای زنان، کودکان معلوم الحال و جامعه به همراه خواهد داشت. یکی از واکنش های افراد در برابر بارداری ناخواسته و نامشروع سقط غیر سالم است. قتل در اشکال خودکشی یا دگر کشی از دگر واکنش آن است

ظهور مادران نوجوان بدون همسر، افزایش مولید نامشروع از دیگر تبعات وارده بر جامعه خواهد بود که سهم تاثیر گذاری در ایجاد ناامنی و انحرافات خواهند داشت. این موضوع با توجه به افزایش آمار هم خانگی ها در شهرهای بزرگ قابل تامل و بررسی است. در یک کلام برای پیشگیری و درمان این آسیب اجتماعی انجام پژوهش های کاربردی در جهت بهبود و تقویت بسترهای اقتصادی جهت اشتغال، افزایش آمار ازدواج، کاهش آمار طلاق ضروری است. در کنار آن این اقدامات زیر نیز مهم می نماید:

۱. آموزش ایمنی جسمی و جنسی و رعایت حریم خصوصی دیگران از بدو آموزش کودکان تا مرحله دانشگاه برحسب گروه سنی
۲. آموزش زوجین در جهت کاهش تعارضات زناشویی و خانوادگی
۳. بالا بردن سطح تعهد سلامت روانی جامعه بویژه جوانان

منابع

۱. قرآن کریم
۲. ابن منظور، محمدبن مكرم، (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بيروت، دالفكر للطباعه و النشر و التوزيع - دارصادر، چ ۳.
۳. آية الله العظمى شاهرودى، شماره استفتاء ۱۱۱۳
۴. حر عاملی، محمد بن الحسن علی، (۱۴۰۹ ق)، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، قم: موسسه آل بیت علیه السلام، چ ۱.
۵. حرازی، سید محسن، (بی تا)، تحدید السنن و التعقیم، مجله فقه اهل البیت علیه السلام، دوره اول، ش ۱۵.
۶. دیدگاه های اسلام در پزشکی، مشهد: دانشگاه علوم پزشکی مشهد، چ ۲.
۷. رساله توضیح المسائل، مسئله شماره ۳۱۳۵، ص ۶۸۲
۸. سبزواری، سید عبدالعلی، (۱۴۱۳ ق)، مهذب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام، قم: موسسه المنار، چ ۴.
۹. طریحی، فخرالدین بن محمد، (۱۳۷۵)، مجمع البحرین، تهران: مرتضوی، چ ۳.
۱۰. عاملی شهید اول، محمدبن مکی، (۱۴۱۹ ق)، ذکرى الشیعه فی احکام الشریعه، قم: موسسه آل البیت علیه السلام، چ ۱.
۱۱. فاضل هندی، محمد بن حسن، (۱۴۱۶ ق)، کشف اللثام و الابهام عن قواعد الاحکام، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چ ۱.
۱۲. قانون مجازات اسلامی
۱۳. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۳ ق)، بحار الانوار، بیروت، داراحیاء التراث العربی، چ ۲.
۱۴. محقق داماد، سید مصطفی، (۱۳۸۰)، سقط جنین، مجموعه مقالات دومین سمینار
۱۵. مفید، محمد بن محمد بن نعمان عکبری، (۱۴۱۳ ق)، المقنعه، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید (ره)، چ ۱.
۱۶. موسسه دایره معارف الفقه الاسلامی، (۱۴۳۱ ق)، موضوعه الفقه الاسلامی، قم: موسسه دایره معارف فقه اسلامی.